A NYELVI MOZGÁSFORMÁK DIALEKTIKÁJA (A TÁRGYAS MONDATOK ALAPJÁN)

ZSILKA JÁNOS

Az elmúlt nyolc év során dolgozataimban a tárgyas mondatok, illetőleg formák rendszerét dolgoztam ki — a magyar, latin és görög nyelvben. A nyelv rendszerét vizsgálva több szempontból a nyelvi mozgásformák dialektikus jellege tárult fel előttem. A dialektikus jelleg magában a rendszerben nyilvánul meg; a rendszer önmagáért beszél. Mindamellett — úgy gondolom — nem lesz hiábavaló a nyelvi mozgásban megnyilvánuló dialektikus mozzanatokat rendszeresen kifejteni. Az alábbiakban röviden a rendszert ismertetem lényeges vonásaiban (I); majd a rendszer mozgásában megnyilvánuló dialektikus vonásokat világítom meg (II).

I

A TÁRGYAS MONDATFORMÁK RENDSZERE[1]

A mondatok, illetőleg mondatformák levezethetők egymásból. A levezetések során az egyes formák az előző formák konkrét mozzanatainak elvonatkoztatásából állnak elő. Az elvonatkoztatás során mind általánosabb formák jönnek létre. A formák rendszere, pontosabban annak egy aspektusa: az általánosuló folyamat = szerves rendszer. Az általánosuló folyamatban a mondatok (formák) a közvetlen valóságtól mind messzebb szakadnak. A közvetlen valóságtól való távolodás során a formák a valóság mind szélesebb összefüggéseit tükrözik. A tárgyas mondatformák összefüggéseit — lényeges vonásaiban — az alábbiakban fejtjük ki.

(1) A mondatformák szerves rendszere

(1.1) Transzformációs csoportok

Bizonyos nagyon egyszerű tényállások — pl. *ken, szór, szorít, érint* stb. — két oldalról ábrázolhatók. Az ábrázolás funkcióját betöltő mondatok egy-egy tárgyi viszony körül szerkesztődnek. A kérdéses mondatok pedig transzformációs viszonyban állnak egymással; *transzformációs csoportot* alkotnak. Lásd pl.:

$$\begin{bmatrix} (1)\ köt & + & kötelet & + & a\ tehénre \\ (2)\ köti & + & kötéllel & + & a\ tehenet \end{bmatrix}$$

[1] Zsilka János: Szerves rendszer — szervetlen rendszer (A generatív grammatika kritikája): MTA I. Oszt. Közl. XXVI. 1—4. 1969. 267—285. — Zsilka János: Szerves rendszer, szervetlen rendszer: Nyelvtudományi Közlemények LXXI. 1. 1969. 155—162. — Zsilka János: The System of Sentence Patterns in Greek: Acta Linguist. Hung. XVI. 3—4. 1966. 251—309.

A transzformáció fogalmát klasszikus (harrisi) értelemben használjuk: A két mondat *szerkezete* különböző; a mondatok a szóosztályok azonos individuumaiból *(individuális kookkurrensekből)* épülnek fel; a mondatok által ábrázolt tényállás *(denotátum)* azonos.

A két mondat egy azonos (egységes) tényállást ábrázol, de nem azonos módon. A különbség több oldalról igazolható:

(1) Esetviszonyok alapján:

(1.1) Az esetek külső összefüggése alapján: A *köt—kötelet* szűk, tartalmilag kötött ún. *belső tárgyi viszony*. Ez manifesztálódik: a *kötelet* : *kötéllel* transzformációs váltakozásban; a *kötelet köt*-be való — potenciális — feloldhatóságában *(kötelez)*. Jele — mivel egy latens eszközhatározót tartalmaz: *-t/*vel*. A *köti—a tehenet* tartalmilag kötetlenebb, tágabb hatókörű ún. *accusativus objectivusi viszony*. Jele: *-t*.

(1.2) Az esetek belső összefüggése alapján: Az acc. obj. — az (1.1) szerint — közvetlenül valamely lokális viszonyból áll elő:

köt + ... + *a tehénre*
↓
köti + ... + *a tehenet*

Valójában a *tehénre→tehenet* a két sor közötti változásnak csak a közvetlen oldala. A lokális — a transzformációs csoport keretei között — csak a tárgy szűkebb hatókörű formájával összekapcsolódva válik az acc. obj. forrásává:

köt + *kötelet* + *a tehénre*
↓
köti + ... + *a tehenet*

Vagyis az acc. obj. — tartalmában — a belső tárgyat is magába zárja. Ami annyit jelent: a transzformációs csoporton belül az összefüggéseknek van egy fő iránya:

köt + *kötelet* + *a tehénre*
↘
köti + *kötéllel* + *a tehenet*

(2) Pragmatikus alapon:

(2.1) A transzformációs csoport első sora (1) részleteiben ábrázolja a tényállást. Az (1) közvetlenebb ábrázolási forma.

(2.2) A transzformációs csoport második sora (2) az ábrázolt tényállás bizonyos részleteitől eltekint, illetőleg akcidentális fokra redukálva ábrázolja azokat. A (2) egy általánosabb ábrázolási forma.

(2.3) A transzformációs csoport második sora az első sort magába zárja.

Az elmondottakból világosan következik, hogy a denotátum azonosságából nem következik a jelentés azonossága.

Általános formában fejezve ki a transzformációs csoport összefüggéseit, pl.:

$$\begin{bmatrix} (1) & [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.})] \\ (2) & [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-vel}) \quad + \mathrm{F}_2(\textit{-t})] \end{bmatrix}$$

(1.2) Magányos sorok (I(jel$_2$))[2]

Vizsgáljuk meg az alábbi mondatot:

köti + a tehenet + a jászolhoz

A vizsgált sor képtelen váltakozni — transzformációs alapon — egy másik megfelelő sorral; ún. *magányos sor*. A *köti—a tehenet* viszonya önmagában érthetetlen, viszont érthetővé válik, ha a transzformációs csoport (2)-re vezetjük vissza. Vagyis:

$$\begin{bmatrix} (1)\ \textit{köt}\ (\text{jel}_1) + \textit{kötelet} + \textit{a tehénre} \\ (2)\ \textit{köti}\ (\text{jel}_1) + \textit{kötéllel} + \textit{a tehenet} \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$[\ \textit{köti}\ (\text{jel}_2) + \ldots\ldots + \textit{a tehenet} + \textit{a jászolhoz}]$$

Ugyanez érvényes az igekötős változatokra is. Pl.:

$$\left[\begin{bmatrix} \textit{le-köti} \\ \textit{ki-köti} \\ \textit{be-köti} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{bmatrix} (\text{jel}_2) \begin{matrix} + \ldots\ldots\ldots + \textit{a beteget} + \textit{a műtőasztalra} \\ + \ldots\ldots\ldots + \textit{a lovat} + \textit{a legelőre} \\ + \ldots\ldots\ldots + \textit{a lovat} + \textit{az istállóba} \\ \\ \\ \\ \end{matrix}\right]$$

Az összefüggéseket általános formában kifejezve:

$$\begin{bmatrix} \text{I}(\text{jel}_1) + \text{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \text{F}_2(\text{loc.}) \\ \text{I}(\text{jel}_1) + \text{F}_2(\textit{-vel}) + \text{F}_2(\textit{-t}) \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$\left[\begin{bmatrix} \text{I} \\ (\text{praev.} + \text{I}) \end{bmatrix} (\text{jel}_2) + \ldots\ldots\ldots + \text{F}_2(\textit{-t}) + \text{F}_3(\text{loc.})\right].$$

(praev. = praeverbium = *igekötő.)*

Mi jellemzi most már a kérdéses — ún. *magányos* — mondatokat?

(1) A magányos sorok a transzformációs csoport egyik tárgyi viszonyának az abszolutizálódásából jönnek létre. A magányos sorokban a transzformációs csoport keretei között ábrázolt tényállás bizonyos mozzanataitól eltekintünk.

(2) A magányos sorokban a transzformációs csoport által tükrözött tényállás redukált mozzanatát — rendszerint — egy újabb mozzanattal egészítjük ki. Vagyis az eredeti tényállás bizonyos redukciója — rendszerint — az ábrázolt tényállás kitágulásával jár együtt.

(3) A tárgy abszolutizálódása során a speciális jelentések egész tömege áll elő. Szemantikailag a *köt* terjedelme a *köt* (jel$_2$)-ben óriási mértékben kiterjed.

[2] Zsilka János: Transzformációs csoportok és magányos sorok: Nyelvtudományi Közlemények LXX. 1. 1968. 105—125.

Az elmondottakból következik, hogy az ábrázolt tényállás érzékletes, *kézzelfogható* jellegéből nem következtethetünk minden további nélkül az ábrázoló mondat (illetőleg forma) jelentésének természetére. A magányos sorok — I(jel$_2$) mellett — látszólag ugyanolyan kézzelfogható tényállásokat ábrázolnak, mint a transzformációs csoport sorai. Mindamellett a magányos sorok jelentései a transzformációs csoportok sorainak a jelentéséhez képest — ami a tükrözőképességüket illeti — nagyobb hatókörűek.

(1.3) Magányos sorok (I(jel$_3$))[3]

A *köt* (jel$_2$)-vel szerkesztett mondatok, bár saját törvényük szerint léteznek, a transzformációs csoport soraira visszavezethetők. A tárgynak a — *köt* (jel$_2$) mellett bekövetkezett — abszolutizálódása a transzformációs csoport soraitól még tovább fokozódhat. A *köt* (jel$_2$)-ből olyan jelentések állnak elő, amelyek már semmiképpen nem vezethetők vissza a transzformációs csoport viszonyaira. Az ilyen mondatokban a főnév pozícióját (tárgyi, eszközhatározói stb. viszonyban) nominalizált mondatok (M) tölthetik ki.* Pl.:

$$\left[\left[\begin{array}{c} \textit{ki-köti} \\ \textit{köti} \\ \textit{le-köti} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{array}\right]\right](\text{jel}_3) \quad \begin{array}{l} + \ldots\ldots\ldots\ldots + \textit{hogy}\ \text{M} \\ + \ldots\ldots\ldots\ldots + \textit{a felvételt} + \textit{ahhoz, hogy}\ \text{M} \\ + \textit{azzal, hogy}\ \text{M} + \textit{a barátját} \ (= \\ \qquad\qquad\qquad\qquad \textit{a barátja figyelmét)} \end{array}$$

Az összefüggéseket általános formában kifejezve:

$$\begin{array}{l} \left[\begin{array}{lll} \text{I(jel}_1) + & \text{F}_1(\textit{-t/*vel}) & + \text{F}_2(\text{loc.}) \\ \text{I(jel}_1) + & \text{F}_1(\textit{-vel}) & + \text{F}_2(\textit{-t}) \end{array}\right] \\ \qquad\qquad\qquad\qquad \downarrow \\ \left[\left[\begin{array}{c} \text{I} \\ (\text{praev.} + \text{I}) \end{array}\right](\text{jel}_2) + \ldots\ldots\ldots\ldots + \text{F}_2(\textit{-t}) \qquad + \text{F}_3(\text{loc.})\right] \\ \qquad\qquad\qquad\qquad \downarrow \\ \left[\left[\begin{array}{c} \text{I} \\ (\text{praev.} + \text{I}) \end{array}\right](\text{jel}_2) + \left\{\begin{array}{l} \ldots\ldots\ldots\ldots + \text{F}_2(\textit{-t}) = \textit{hogy}\ \text{M} \\ \ldots\ldots\ldots\ldots + \text{F}_2(\textit{-t}) \\ \text{F}_1(\textit{-vel}) = \\ \textit{azzal, hogy}\ \text{M} + \text{F}_2(\textit{-t}) \end{array}\right. \begin{array}{l} + \text{F}_3(\text{loc.}) = \\ \textit{ahhoz, hogy}\ \text{M}] \end{array} \end{array}$$

A *köt* (jel$_3$)-mal szerkesztett mondatok mintegy másodfokon szakadnak el a — transzformációs csoport keretei között tükrözött — közvetlenebb valóságtól. És éppen ezáltal válnak a mondatok alkalmassá a valóság mind átfogóbb összefüggéseinek a tükrözésére.

[3] Zsilka János: Konnexió, junkció, transzláció: Magyar Nyelv LXIV. 4. 1968. 416—426.
* nominalizáció-val kapcsolatban később lásd: II. (5.5)

(2) Közvetítő szabályok

Az (1)-ben tárgyalt formák nem mindig közvetlenül határozzák meg mondatainkat. Gyakran csak egy sajátos szabályrendszeren, az ún. *közvetítő szabályokon* átszűrődve vannak jelen mondatainkban. Közvetítő szabályok:

(2.1) *Implicit formák*, pl.:

$$\begin{bmatrix} \textit{szorítja} + \textit{a prést} + \textit{a szőlőre} \\ \textit{szorítja} + \textit{a préssel} + \textit{a szőlőt} \end{bmatrix}$$
$$\downarrow$$
$$[\textit{szorítja} + \ldots\ldots\ldots + \textit{a szőlőt}\,]_{\text{impl.}}$$

Általánosítva:

$$\begin{bmatrix} \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \mathrm{F}_2(\text{loc.}) \\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-vel}) + \mathrm{F}_2(\textit{-t}) \end{bmatrix}$$
$$\downarrow$$
$$[\mathrm{I} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F}_2(\textit{-t})\,]_{\text{impl.}}$$

(2.2) *Anorganikusan bővült formák*, pl.:

$$\left\{ \begin{bmatrix} \textit{szorítja} + \textit{a prést} + \textit{a szőlőre} \\ \textit{szorítja} + \textit{a préssel} + \textit{a szőlőt} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \textit{a kezével} \\ \textit{a férjének} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{bmatrix}_{\text{anorg.}} \right\}$$

Általánosítva:

$$\left\{ \begin{bmatrix} \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \mathrm{F}_2(\text{loc.}) \\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-vel}) + \mathrm{F}_2(\textit{-t}) \end{bmatrix} + \mathrm{F}_3 \begin{bmatrix} \textit{-vel} \\ \textit{-nek} \\ \text{loc.} \end{bmatrix}_{\text{anorg.}} \right\}$$

(2.3) *Anorganikusan bővült implicit formák*, pl.:

$$\begin{bmatrix} \textit{szorítja} + \textit{a prést} + \textit{a szőlőre} \\ \textit{szorítja} + \textit{a préssel} + \textit{a szőlőt} \end{bmatrix}$$
$$\downarrow$$
$$[\textit{szorítja} + \ldots\ldots\ldots + \textit{a szőlőt}\,]_{\text{impl.}}$$
$$\downarrow$$
$$\{[\textit{szorítja} + (\textit{a prést}) + \textit{a szőlőt}]_{\text{impl.}} + \textit{a kezével}_{\text{anorg.}}\}$$

Általánosítva:

$$\begin{bmatrix} \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \mathrm{F}_2(\text{loc.}) \\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-vel}) + \mathrm{F}_2(\textit{-t}) \end{bmatrix}$$
$$\downarrow$$
$$[\mathrm{I} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F}_2(\textit{-t})]_{\text{impl.}}$$
$$\downarrow$$
$$\left\{[\mathrm{I} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F}_2(\textit{-t})]_{\text{impl.}} + \mathrm{F}_3 \begin{bmatrix} \textit{-vel} \\ \textit{-nek} \\ \text{loc.} \end{bmatrix}\right\}_{\text{anorg.}}$$

(3) Homoszintaktikai formák

Két mondatból közvetlenül gyakran egy azonos forma vonható el. Pl.:

$$\begin{array}{c} \textit{szorítja} + \textit{a prést} \\ \textit{szorítja} + \textit{a szőlőt} \\ \hline [\mathrm{I} + \mathrm{F}(\text{-}t)] \end{array}$$

Vagy:

$$\begin{array}{c} \textit{szorítja} + \textit{a préssel} + \textit{a szőlőt} \\ \textit{szorítja} + \textit{a kezével} + \textit{a prést} \\ \hline [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F}_2(\text{-}t)] \end{array}$$

A (2), illetőleg az (1) és a (2) formáinak az ismeretében azonban világos, hogy a közvetlenül elvonható formák *homoszintaktikai formák.* A homoszintaktikai formák két másik formából vezethetők le. Mégpedig:

$$\begin{array}{c} [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \sqrt{\mathrm{F}_2(\mathrm{loc.})}] \\ \downarrow \\ [\mathrm{I} + \mathrm{F}(\text{-}t)] \\ \uparrow \\ [\mathrm{I} + \sqrt{\mathrm{F}_1(\text{-}vel)} + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \quad] \end{array}$$

Illetőleg:

$$\begin{array}{c} [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \quad] \\ \downarrow \\ [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \quad] \\ \uparrow \\ \{[\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \sqrt{\mathrm{F}_2(\mathrm{loc.})}] + \mathrm{F}_3(\text{-}vel)_{\mathrm{anorg.}}\} \end{array}$$

A szerves rendszeren belül ((1), illetőleg (2)) a mind általánosabb formák (mind általánosabb viszonyok: tárgy, eszközhatározó stb.) egy differenciálódási folyamaton belül állnak elő. A homoszintaktikai rendszerben a rendszer legáltalánosabb formái a szerves rendszerben kibomló különbségek megszüneséből jönnek létre. Homoszintaktikai szinten a rendszer leegyszerűsödik: csak egyféle tárgy, egyféle eszközhatározó stb. létezik; a homoszintaktikai szint a rendszer legáltalánosabb szintje.

A homoszintaktikai szerkezetek kétarcúak:

egyfelől a mondatokból közvetlenül vonhatók el — a rendszer legközvetlenebb alakulatai;
másfelől a formák egy sorának a kifejtésén át jutunk el hozzájuk — a rendszer legáltalánosabb szabályai.

A nyelv elsajátításának a folyamatában az üres általános formákból indulunk ki, és — a szerves rendszer kifejtése után — a homoszintaktikai formákhoz

jutunk vissza, de most már mint levezetett általános formákhoz. Vagyis:

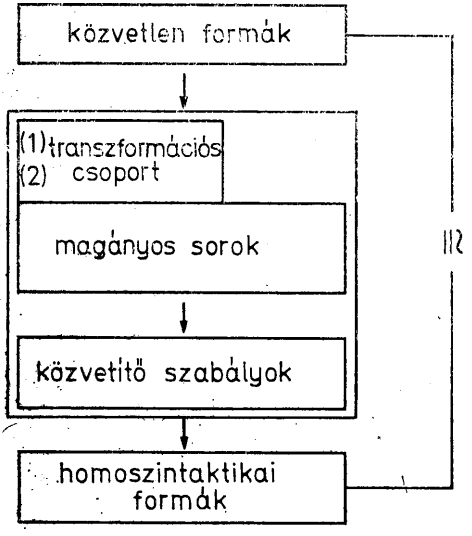

A nyelv elsajátítása után pedig a folyamat eredménye a beszélőben mint két ellentett irányú, egymást egyidejűleg kölcsönösen feltételező mozgás

szerves rendszer → homoszintaktikai formák
homoszintaktikai formák → szerves rendszer

őrződik meg.

II

A RENDSZER DIALEKTIKUS MOZZANATAI

(1) A megszüntetve-megőriz elve a szerves rendszer (nyelvi mag) mozgásfolyamatában

(1.1) A megszüntetve-megőriz elve a lokális és a tárgy viszonyában — a transzformációs csoport keretei között.

A fentebb vizsgált transzformációs csoporton belül az accusativus objectivus *közvetlenül* egy lokális, mégpedig lokális direktív (vhová) mozzanatból vezethető le:

$$\begin{bmatrix} (1)\ \textit{szorítja} + \textit{a prést} + \textit{a szőlőre} \\ (2)\ \textit{szorítja} + \textit{a préssel} + \textit{a szőlőt} \end{bmatrix}$$

Vagyis:

$$\begin{bmatrix} (1)\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.d.}) \\ \qquad\qquad\qquad\qquad\qquad \downarrow \\ (2)\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-vel}) \quad + \mathrm{F}_2(\textit{-t}) \end{bmatrix}$$

A vizsgált transzformációs csoporton kívül azonban a magyarban többféle transzformációs csoport is van, pl.:

$$\begin{bmatrix} (1)\ \textit{törli} + \textit{a port} + \textit{a cipőről} \\ (2)\ \textit{törli} + \textit{a portól} + \textit{a cipőt} \end{bmatrix}$$

Vagyis:

$$\begin{bmatrix} (1)\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-t/*vel}) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.sep.}) \\ \qquad\qquad\qquad\qquad\qquad\quad \downarrow \\ (2)\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\textit{-vel}) \quad + \mathrm{F}_2(\textit{-t}) \end{bmatrix}$$

Ahol is az accusativus objectivus egy lokális szeparatív (vhonnan) mozzanatból vezethető le.

Az acc. obj. tehát a nyelv szinkron rendszerében különböző, *gyakran ellentett* előjelű lokális mozzanatokból vezethető le:

$$\text{loc. dir.} \rightarrow \textit{-t}(\text{acc. obj.}) \leftarrow \text{loc. sep.}$$

Az accusativus objectivussal a nyelv eredetileg különböző természetű viszonyokat mint azonos viszonyokat képes ábrázolni. Az acc. obj. a nyelv szinkron rendszerében egy állandó általánosítás eredményeként áll elő (van érvényben).

L. Hjelmslev[4] valamennyi eset struktúráját három elemre bontja fel:

vhová:	+
vhol:	∅
vhonnan:	—

És így az eseteket az autonóm komponensek (+, —, ∅) mechanikus egységének tekinti. Pl. a tárgy struktúrája:

+
∅
—

Ahol a tárgy struktúráján belül az összetevő komponensek az önállóságukat (autonomitásukat) megőrzik.

Valójában az acc. obj. tartalmában a +, —, ∅ autonomitása megszűnik. Az acc. obj. a transzformációs eljárás során csak mintegy megszüntetve őrzi meg azokat az elemeket, amelyekből előállt — a szinkron rendszer asszociációi alapján. A +, —, ∅ ténylegesen nem alkotóeleme a tárgynak; a tárgy — a lokálisnál — egy minőségileg magasabb (általánosabb) szintet képvisel. Vagyis a különböző természetű (jelentésű) mozzanatokból a tárgy kialakulása egyúttal a közvetlenebb, lokális szinttől való elszakadást is jelenti; egy minőségi változás keretében megy végbe.

(1.2) A megszüntetve-megőriz elve az azonos kategória (accusativus) belső struktúrájában.

A *megszüntetve-megőriz* elve nemcsak a lokálisok és az acc. obj. között mutatható ki. Láttuk: az acc. obj. — a transzformációs csoportokban — csak

[4] Z. Hjelmslev: La catégorie des cas: Acta Jutlandica VII. København 1935.

közvetlenül áll elő a lokálisokból. A lokálisok csak az acc. szűkebb hatókörű formájával összekapcsolódva válnak az acc. obj. forrásává:*

$$\begin{array}{c} \mathrm{I} + \underbrace{\mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.})} \\ \downarrow \\ \mathrm{I} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \end{array}$$

A transzformációs csoport belső mozgásának *a lényege:*

$$\begin{bmatrix} \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.}) \\ \searrow \\ \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

Az acc. obj. nemcsak lokálisokat, hanem magának a tárgynak a szűkebb hatókörű formáját (a belső tárgyat) is magába zárja. Vagyis a megszüntetve-fenntart elve „ugyanannak a viszonynak" különböző hatókörű formái között is kimutatható.

Az elmondottak érvényesek a transzformációs csoportok második sorának és az I (jel_2)-vel szerkesztett magányos soroknak az összefüggésére is. Pl. — amint láttuk — az alábbi sor

köti + a tehenet + a jászolhoz

köti—a tehenet viszonya csak a transzformációs csoport második sora alapján válik levezethetővé.

$$\begin{array}{l} \begin{bmatrix} \mathrm{I}(\mathrm{jel}_1) + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.}) \\ \searrow \\ \mathrm{I}(\mathrm{jel}_1) + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \end{bmatrix} \\ \quad\quad\quad\quad\quad\quad\quad\quad \downarrow \\ [\mathrm{I}(\mathrm{jel}_2) + \mathrm{F} \cdots\cdots + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \qquad + \mathrm{F}_3(\mathrm{loc.})] \end{array}$$

Az I(jel_2)-vel szerkesztett sorok megértése a rendszerben állandóan az I(jel_1)-gyel szerkesztett sorokat feltételezi. De ez a feltételezettség nem külsődleges; az I(jel_2) — F_2(-*t*) viszonya közvetlenül az I(jel_1) — F_2(-*t*) viszonyát, azon át pedig az egész transzformációs csoportot magába zárja:

$$\mathrm{I}(\mathrm{jel}_2) - \mathrm{F}_2(\text{-}t) \supset \begin{bmatrix} \mathrm{I}(\mathrm{jel}_1) + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.}) \\ \mathrm{I}(\mathrm{jel}_1) + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

Ahogyan pedig az I(jel_2)-vel szerkesztett sorok a transzformációs viszonyok valamelyik tárgyi viszonyából egy abszolutizálódási folyamaton belül állnak elő, az I(jel_3)-mal szerkesztett sorok ugyanennek a folyamatnak a továbbfejlődését jelentik. Az I(jel_3) — F_2(-*t*) megértése, ahol az F_2(-*t*) egy mondattal

* Ez gyakorlatilag könnyen belátható abból is, hogy az I — F_2(-*t*) (pl. *keni + a kenyeret*) csak az I — F_1(-*t*/**vel*) (pl. *keni + a zsírt*)-hoz képest, azt magába zárva jelenti azt, amit jelent. Különben a jelentése más (pl, ha a kenyér rosszul sült, lágy: „olyan a kenyér, hogy *a falra* lehet *kenni*"; vagyis: (*keni a kenyeret*) *a falra*.

helyettesíthető, hallgatólagosan állandóan az $I(jel_2)$-vel szerkesztett mondatokat feltételezi:

$$\begin{bmatrix} I(jel_1) + F_1(\text{-}t^*/vel) + F_2(\text{loc.}) \\ I(jel_1) + F_1(\text{-}vel) \quad + F_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$[I(jel_2) + \cdots\cdots + F_2(\text{-}t) \quad + F_3(\text{loc.})]$$

$$\downarrow$$

$$[I(jel_3) + \cdots\cdots + F_2(\text{-}t) \quad (= M)]$$

(2) A megszüntetve-megőriz elve és a minőségi változás a szerves nyelvi rendszerben

A nagyobb hatókörű tárgyak a szűkebb hatókörű tárgyakat állandóan a maguk tartalmába építik. A mondatformák éppen a megfelelő tárgyi viszonyok körül kapcsolhatók össze egymással. Valójában az összekapcsolt tárgyak nem abszolút azonosak: a tárgy — közvetlenül — mintegy a két sor között oszcillál; a két sor között pedig egy minőségi ugrás van. Mégpedig:

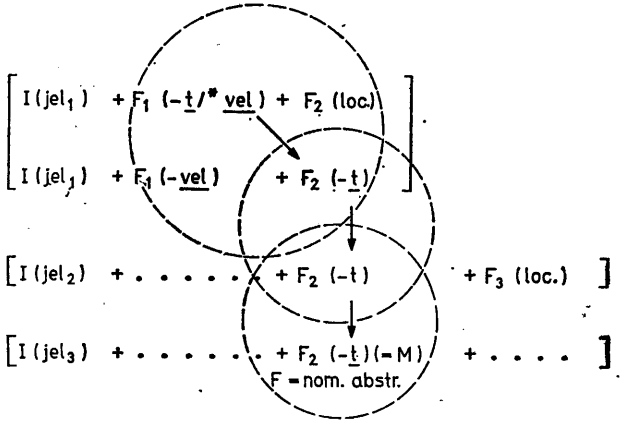

Vagyis a megszüntetve-fenntart elvének érvényesülése — az egész rendszeren át — egy minőségi mozzanattal kapcsolódik össze.

(3) Mennyiség — minőség összefüggése a rendszerben az $I(jel_2)$ és az $I(jel_3)$ között

A transzformációs csoportok és a magányos sorok $[I(jel_2)]$ között a formák teljesítőképessége fokozódik. A magányos sorok ugyanis — amint láttuk — úgy jönnek létre, hogy: a transzformációs csoport által ábrázolt tényállást egy mozzanatra redukáljuk — a transzformációs csoport valamelyik tárgyi viszonyának az abszolutizálásával; a redukált tényállást egy újabb nyelvi elemmel egészítjük, bővítjük ki. Pl.:

$$\begin{bmatrix} köt\ (jel_1) + kötelet + a\ tehénre \\ köti\ (jel_1) + kötéllel + a\ tehenet \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$[köti\ (jel_2) + \cdots\cdots + a\ tehenet + a\ jászolhoz]$$

Ennek a folyamatnak a során az ábrázolt tényállás *bizonyos határokon belül* kiterjed.

Az I(jel$_2$)-vel szerkesztett mondatokban pedig az I(jel$_1$) terjedelme *egy specializálódás során* mennyiségileg óriási mértékben megnövekedik:

	I(jel$_1$)	
I	jel$_{2(a)}$	jel$_{2(b)}$
	jel$_{2(c)}$	....

Az I(jel$_2$)-vel szerkesztett mondatok a transzformációs csoportokból állnak elő a csoportok valamely tárgyi viszonyának az abszolutizálódásából. Az I(jel$_3$)-mal szerkesztett mondatok ennek az abszolutizálódási folyamatnak egy további állomását jelentik. Az I(jel$_3$)-mal szerkesztett igék mintegy másodfokon szakadnak el attól a közvetlenebb valóságtól, amelyet a mondatok a transzformációs csoportok keretei között tükröznek. Az I(jel$_3$) jelentése: átvitt, illetőleg elvont.

Ugyanakkor: az I(jel$_3$)-mal szerkesztett mondatokban jelenik meg a nominalizáció, illetőleg a generális transzformáció. A generális transzformációk során a tükrözött valóságtartalom terjedelme eléri a maximumát.

Az elmondottak alapján magától adódik két következtetés:

1. Az I(jel$_3$) jelentésének átvitt, illetőleg elvont jellege nem más, mint a jel$_2$ mellett terjedelmében megnövekedett I jelentésének a *minőségi változása.*

2. Az I(jel$_3$)-mal szerkesztett mondatokban a tükrözött valóságtartalom maximális kiterjedése nem más, mint a tükrözött valóság — I(jel$_2$) mellett bekövetkezett — kiterjedésének *minőségi változása.*

(4) Az esetleges mozzanata az I(jel$_1$)—I(jel$_2$)—I(jel$_3$) szükségszerű folyamatában

Az I(jel$_2$)-vel, illetőleg az I(jel$_3$)-mal szerkesztett sorok összefüggése egy más szempontból is jelentős. A fentebb vizsgált mondat:

köti + ... + *a tehenet* + *a jászolhoz*

úgy tűnik, két mondat kombinációja:

1. *köt(i)* + $\frac{\textit{vmit/mivel}}{\textit{vmivel}}$ + $\frac{\textit{vmire}}{\textit{vmit}}$

2. *köt(i)* + ... + *vmit* + vhová

Pontosabban két — eredetileg önálló — mondat konnexiója:

köt + *(vmivel)* + *vmit*

és

köt + ... + *vmit* + *vhová*

(És ezt az érzést, benyomást erősíti meg az Értelmező Szótár interpretációja is.)

Valójában a kérdéses *köt — vmit* két aspektusból szemlélhető:

a) mint egy cselekvés célja, lezárulása — a transzformációs csoport második sorában

köt + (vmivel) + *vmit*

b) mint egy cselekvés kiindulása — az I(jel_2)-vel szerkesztett sorban:

köt + (vmivel) + *vmit* + *vhová*

Az utóbbi aspektusban *(b)* eredetileg az *a)* *akcidentálisan* egészül ki egy újabb elemmel:

[( ) + 1]

Az új elem egy új aspektusba állítja az eredeti tényállást, az *a)*-t; az új aspektus keletkezésének a feltétele pedig az eredeti aspektus megszűnése:

[( ) + ( )]

És csak az utólagos elemzés számára tűnik úgy, hogy a mondat két eredetileg egymástól független mondat konnexiója:

[( ) + ( )]

Az akcidentális kiegészülésekkel előálló új jelentések, mondatok, illetőleg a lehetőség egy utólagos elemzés számára mintha az új mondat két, eredetileg önálló, egymástól függetlenül létező másik mondat kombinációja (konnexiója) volna — teszi *lehetővé* az I(jel_3) mellett a generális transzformációt mint szabályos eljárást, amely a rendszer kifejlődésének szükségszerű fokozatát képezi.

(5) A rész és az egész összefüggése a nyelvben

(5.1) A mondatformának (mint egésznek) és a mondatformát alkotó elemeknek (viszonyoknak, eseteknek) (mint részeknek) a belső összefüggései.

A transzformációs csoportokon belül az elemek két irányban is feltételezik egymást:

külön-külön az *egyes* sorokon belül;

a két *különböző* sor között. Pl.:

$$\begin{bmatrix} I \leftrightarrow F_1(\text{-}t/{*}vel) \leftrightarrow F_2(\text{loc.}) \\ \qquad\qquad\quad \updownarrow \\ I \leftrightarrow F_1(\text{-}vel) \quad \leftrightarrow F_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

A transzformációs csoportban minden viszony csak az összes többi viszonyra vonatkoztatva van érvényben; bármely viszony úgy tekinthető, mint a csoport viszonyainak sajátos kondenzációja — a rendszer egy pontját illetően.

Kiemelendő: hogy az elemek az egyes mondatokban feltételezik egymást, az elsősorban a két különböző sor egymás közötti összefüggéseiből derül ki. Ugyanis, ha — az egyik sorról a másik sorra áttérve — az egyik elemet meg-

változtatjuk, úgy az a sor másik elemének a megfelelő változásával halad párhuzamosan.

Ugyanez mondható el a magányos sorokkal kapcsolatban is. Vizsgáljuk meg pl. az alábbi összefüggéseket:

$$\begin{bmatrix} I(jel_1) \leftrightarrow F_1(\text{-}t/{*}vel) \leftrightarrow F_2(loc.) \\ I(jel_1) \leftrightarrow F_1(\text{-}vel) \quad \leftrightarrow F_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$[I(jel_2) \longleftrightarrow F_2(\text{-}t) \qquad + F_3(loc.)]$$

Az $I(jel_2) - F_2(\text{-}t)$ a transzformációs csoport viszonyaiból abszolutizálódik; bizonyos konkrét mozzanatok elvonatkoztatásából jön létre. Tehát egy általánosabb viszony, mint a transzformációs viszony bármely tárgyi viszonya. Másfelől az $I(jel_2) - F_2(\text{-}t)$ egy újabb elemmel ($F_3(loc.)$) egészülhet ki; az egész sor pedig a valóság szélesebb összefüggéseire terjed ki, mint a transzformációs csoport bármely sora. Az elmondottak alapján: $[I(jel_2) + F_2(\text{-}t)] - F_3(loc.)$ egy általánosabb viszony, mint az $[I(jel_1) + F_1(\text{-}t/{*}vel)] - F_2(loc.)$. Vagyis a sor — általánosságának megfelelően — egyenlő szintű tárgyi és lokális viszonyból épül fel.

Ugyanez mondható el az $I(jel_3)$-mal szerkesztett mondatokról is. Az $I(jel_3)$-mal szerkesztett mondatokban a *-t*, a *-vel* és a loc. potenciálisan egyaránt egy teljes mondattal helyettesíthető be. Pl.:

$$\begin{bmatrix} I\,(jel_1) + F_1(\text{-}t/{*}vel) & + F_2(loc.) \\ I(jel_1) + F_1(\text{-}vel) & + F_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$\left[\begin{bmatrix} I \\ (praep. + I) \end{bmatrix}(jel_2) + \ldots\ldots\ldots\ldots + F_2(loc.)\right]$$

$$\downarrow$$

$$\left[\begin{bmatrix} I \\ (praep. + I) \end{bmatrix}(jel_3) + \begin{cases} \ldots\ldots\ldots\ldots + F_2(\text{-}t)\ (=hogy\ M) & \\ \ldots\ldots\ldots\ldots + F_2(\text{-}t) & + F_3(loc.)\ (= \\ F_1(\text{-}vel)\ (= & = \text{ahhoz, hogy M}) \\ = azzal,\ hogy\ M) + F_2(\text{-}t) & \end{cases}\right]$$

Vagyis az $I(jel_3)$-mal szerkesztett mondatok az — általánosság azonos szintjén álló — elemekből épülnek fel; a sorok és a sorokat alkotó elemek feltételezik egymást.

(5.2) A mondatformák rendszerének (mint egésznek) és az egyes mondatformáknak (mint részeknek) a belső egysége.

A mondatformák rendszerének két nagy szakasza van: szerves rendszer (illetőleg átmeneti szabályok), homoszintaktikai rendszer.

Először úgy tűnik, vannak szerves formák és vannak homoszintaktikai formák. Valójában — az (I.3) alapján — világos, hogy egyfelől bármely forma (így a közvetítő formák és a homoszintaktikai formák) legmélyén ott vannak

a szerves rendszer formái. Pl. az alábbi mondatok közvetlenül elvonható formája

$$\frac{\begin{array}{c} \textit{ken} + \textit{zsírt} \\ \textit{keni} + \textit{a kenyeret} \end{array}}{[\mathrm{I} + \mathrm{F}(\text{-}t)]}$$

a transzfromációs csoport két különböző implicit sorára vezethető vissza. Mégpedig:

$$\begin{array}{c} [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \sqrt{\mathrm{F}_2(\mathrm{loc.})}]_{\mathrm{impl.}} \\ \downarrow \\ [\mathrm{I} + \mathrm{F}(\text{-}t)] \\ \uparrow \\ [\mathrm{I} + \sqrt{\mathrm{F}_1(\text{-}vel)} + \mathrm{F}_2(\text{-}t)]_{\mathrm{impl.}} \end{array}$$

Vagy az alábbi mondatok homoszintaktikai formája alatt

$$\frac{\begin{array}{c} \textit{keni} + \textit{zsírral} + \textit{a kenyeret} \\ \textit{keni} + \textit{késsel} + \textit{a zsírt} \end{array}}{[\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) + \mathrm{F}_2(\text{-}t)]}$$

ott van a transzformációs csoport második sora, illetőleg az első sorának anorganikusan bővült implicit változata:

$$\begin{array}{c} [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) + \mathrm{F}_2(\text{-}t)] \\ \downarrow \\ [\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) + \mathrm{F}_2(\text{-}t)] \\ \uparrow \\ \{[\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \ldots\ ]_{\mathrm{impl.}} + \mathrm{F}_3(\text{-}vel)_{\mathrm{anorg.}}\} \end{array}$$

Másfelől bármely szerves (illetőleg közvetítő) forma közvetlenül mint homoszintaktikai forma fogható fel. Pl. az alábbi forma

$$\textit{keni} + \textit{zsírral} + \textit{a kenyeret}$$

közvetlenül ugyazon a formán alapul, mint

$$\frac{\textit{keni} + \textit{késsel} + \textit{a zsírt}}{[\mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}vel) + \mathrm{F}_2(\text{-}t)]}$$

Az elmondottakból következik: bármely forma egyidejűleg fogható fel úgy, mint a szerves rendszer egy meghatározott sora, és úgy, mint homoszintaktikai alakulat. Másképpen: a mondatformáknak van egy rendszere, amelynek két szakasza van. Ugyanakkor bármely formának két aspektusa van; a belső struktúrájában ugyanazokat a rétegeket tartalmazza, amelyek közé mint a rendszer egy meghatározott sora külsődlegesen beépül. A mondatfor-

mák rendszere és a rendszeren belül az egyes formák belsőleg hatják át egymást, belső egységet alkotnak.

(5.3) Az esetnek (mint egésznek) és az eset különböző funkcióinak (mint részeknek) a belső egysége.

A mondatformák szerves rendszerét kiépítve a mondatokat alkotó elemeknek (eseteknek) mint elemeknek a belső struktúráját is megállapíthatjuk. Pl. a tárgy belső struktúrája — a mondatformákkal párhuzamba állítva:

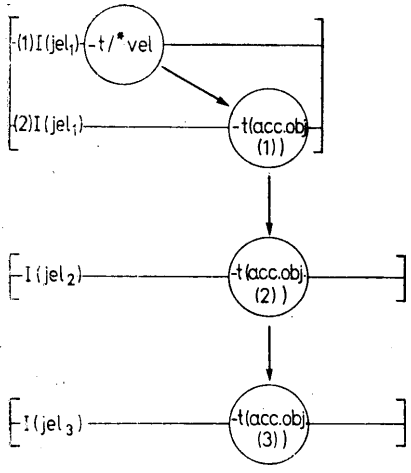

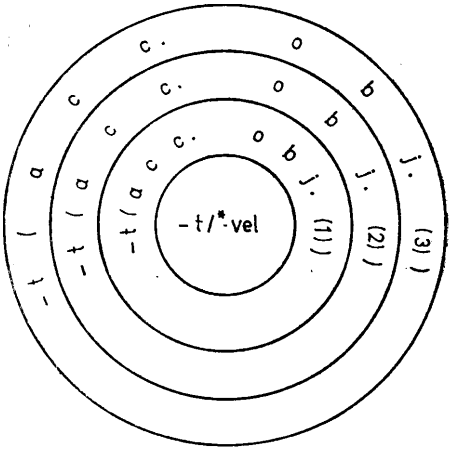

Homoszintaktikai szinten pedig az esetek szerves struktúrája felismerhetetlenné válik, szintaktikailag csak egy általános tárgy, eszközhatározó stb. létezik. Pl. a tárgy különböző funkciói — csak mint szemantikailag érzékelhető különbségek — statikusan állnak egymás mellett:

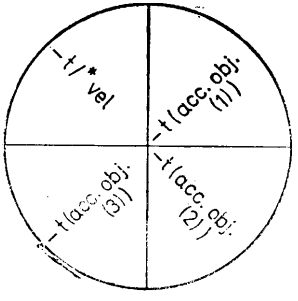

A mondatformák rendszerének és a tárgy belső mozgásának az összefüggéseit — a homoszintaktikai szintet is bevonva — az alábbiakban ábrázolhatnánk:

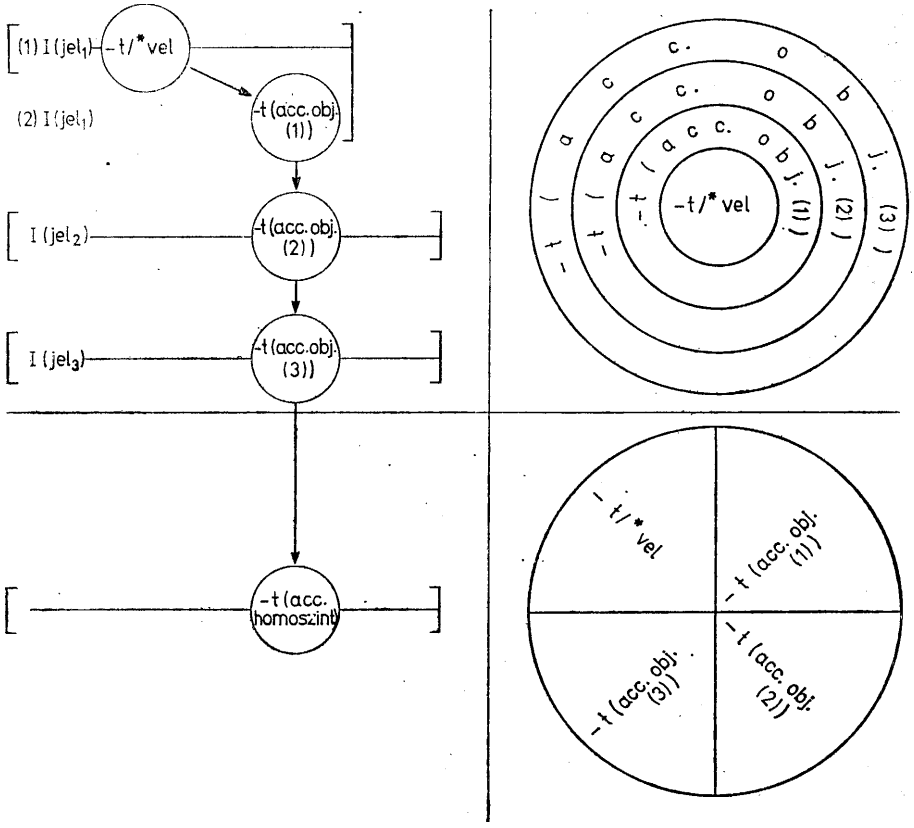

Ahogyan pedig a mondatformák működésében a szerves és homoszintaktikai csak mint egy egységes rendszer két oldala értelmezhető, úgy az esetek (pl. a tárgy) belső mozgásában is a szerves és homoszintaktikai állandóan átmegy egymásba, kölcsönösen áthatja egymást. Vagyis:

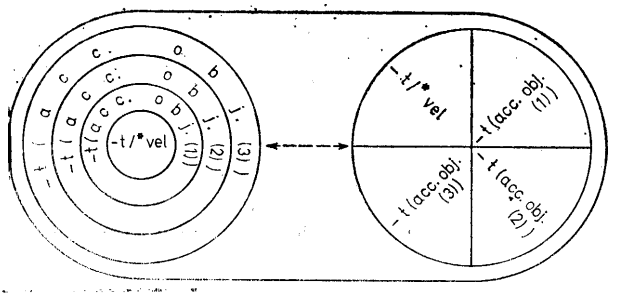

Az accusativusnak tehát van egy belső struktúrája, amelynek két komponense van: szerves és homoszintaktikai; a szerves komponens maga különböző funkciókból áll. Ugyanakkor bármely funkció egyszerre szemlélhető

úgy, mint a szerves rendszer egy eleme, és mint homoszintaktikai eset. Bármely funkciónak van egy belső struktúrája, és az azokat a lényeges rétegeket tartalmazza, amelyek közé az accusativus mint a külsődleges rendszer egy eleme beépül.

(5.4) A mondatformák rendszerének (mint egésznek) és egyes esetek szerkezetének (mint résznek) a belső egysége.

A mondatformák levezethetők egymásból, mégpedig a megfelelő esetek körül. Az esetek pedig szintaktikai viszonyok kondenzációi. A mondatformákat egymásból levezetve egyúttal a formákat alkotó elemeknek mint elemeknek a rendszeréhez jutunk el. Mindebből következik: az esetek rendszere a mondatformák rendszerének sajátos kondenzációja.

Közkeletű felfogás szerint az eseteknek csak egy logikai jellegű statikus osztályozása lehetséges. Az esetek csak a szintaktikai sorokban kerülnek összefüggések közé, telnek meg mozgással. Az elmondottakból következik: az eseteknek maguknak van egy belső struktúrája; az esetek struktúrája a nyelv legmélyebb szabályrendszere. Nemhogy az esetek (elemek, viszonyok) csak a szintaktikai sorokban kerülnek összefüggésbe egymással; éppen megfordítva: az elemek csak a belső struktúrájuk alapján válnak a szintaktikai összefüggések részeivé. Pontosabban: az esetek rendszere és a mondatformák rendszere sajátos belső egységet alkot.

(5.5) A mondat és a mondat-alkotó kategóriák belső egysége.

Nominalizáción közvetlenül azt értjük, hogy egy mondat (S)* pl. főnév (N)** formájára hozható. Ez a művelet pedig az ún. generális transzformációnak csak egy mozzanata; a generális transzformáció lényege: vannak olyan mondatok (ill. formák), amelyekben az N egy mondattal helyettesíthető:

$$S[\ldots N \rightarrow S(= \text{Nom.}) \ldots]$$

A generális transzformáció (így a nominalizáció) — amint láttuk (I. 1.3) — a mondatformák szerves rendszerének legáltalánosabbsoraiban, az I(jel$_3$)-mal szerkesztett mondatokban jelenik meg. Az elemi mondatok és a nominalizációk összefüggését így az alábbiakban ábrázolhatnánk:

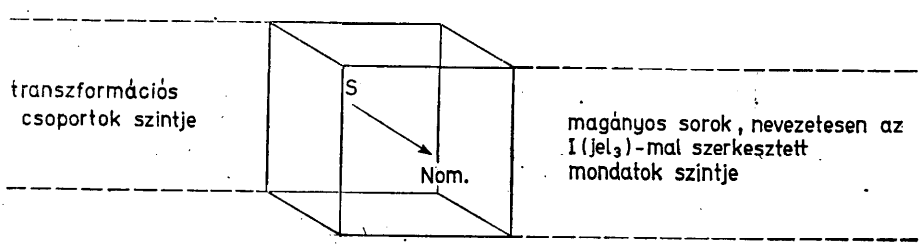

* S = Sentence rövidítése.
** N = Noun rövidítése.

Az ábrázolt folyamat visszahat az I(jel$_3$)-t megelőző sorokra: bármely elemi mondat nominalizált formára hozható. Vagyis az alábbi összefüggés is érvényes:

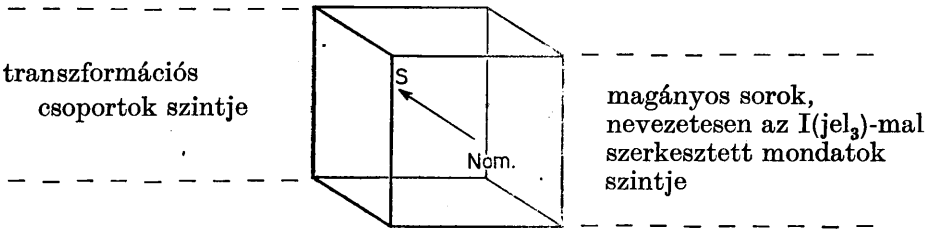

Illetőleg az ábrázolt két összefüggés egyidejűleg van érvényben

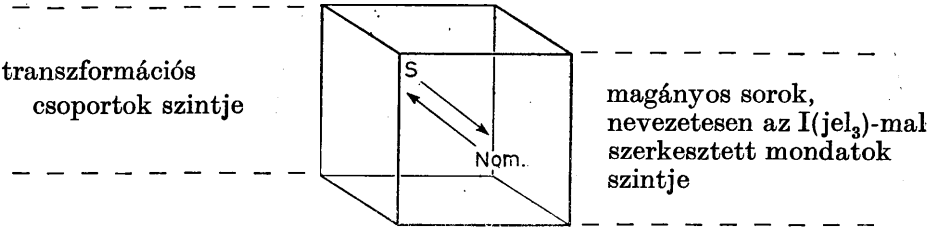

A mondatformák rendszerében megállapított mozgásfolyamat bármely konkrét tényállás ábrázolására érvényes. Pl. egy ilyen egyszerű tényállás:

a virág fehér

két oldalról ábrázolható:

1. *a virág fehér* = S

és ebből levezethető a Nom.:

[*a virág fehér* (S)]
↓
[*a fehér virág* (Nom.)]

2. és megfordítva :

a fehér virág = Nom.

és ebből levezethető az S:

[*a fehér virág* (Nom.)]
↓
[*a virág fehér* (S)].

A mondatformák szerves rendszere — amint láttuk — az ellentétes, egymást egyidejűleg kölcsönösen feltételező

szerves rendszer → homoszintaktikai rendszer
homoszintaktikai rendszer → szerves rendszer

mozgásfolyamatok egységében valósul meg. Az S-nek ez az önmagában ellentétes mozgásfolyamata az S → Nom., illetőleg Nom. → S mozgásfolyamatokkal integrálódik; ez az integrálódás pedig egy olyan erőtérben valósul meg, ahol különböző mondatok kombinálódnak egymással:

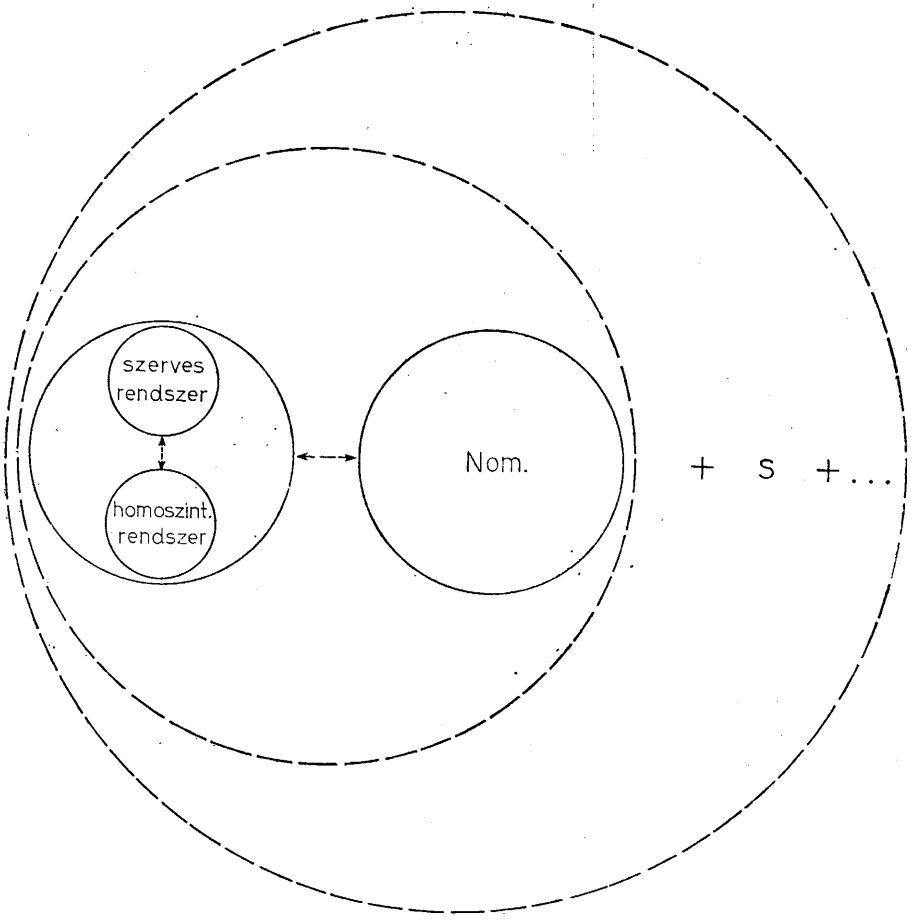

Csak érintőlegesen jegyezzük meg a következőket:

1. A csecsemő a nyelv elsajátítása folyamán, a 11—20. hónap között egy differenciálatlan állapotból indul ki; nem tesz különbséget *szó* és *mondat* között. Később a mondat és a mondatalkotó kategóriák egymást feltételezve különülnek el. Majd a bonyolultabb kifejezések elsajátításával a különvált S és pl. N — a generális transzformációk kezelésének elsajátításával — ismét egy belső egységet alkot.

2. A történeti nyelvészek a nyelv kialakulásában feltételeznek egy olyan szakaszt, amikor a szó és a mondat nem határozottan különült el egymástól. Ebből az állapotból fokozatosan differenciálódott külön a mondat és a mondatalkotó kategóriák. Majd a generális transzformációk elsajátításával a különvált S és pl. N ismét kölcsönösen áthatja egymást.

Az elmondottakból következik: a beszélni tanuló egy lerövidített idő alatt a beszéd kialakulásának a folyamatát ismétli meg. Továbbá a beszélőben az elsajátítás folyamata a folyamat eredményében, az (S ↔ Nom.) egységében őrződik meg.

(6) Szakaszos minőségi ugrás — mint a különböző minőségek dialektikus egységének mennyiségi feltétele

A mondatformák rendszerében az egyes sorok (illetőleg a tárgy egyes formái) *közvetlenül* a megelőző sort (illetőleg a megelőző esetet), *közvetve* az egész megelőző rendszert magukba zárják. A tárgy fejlődése a rendszerben tulajdonképpen nem is ábrázolható így egyértelműen:

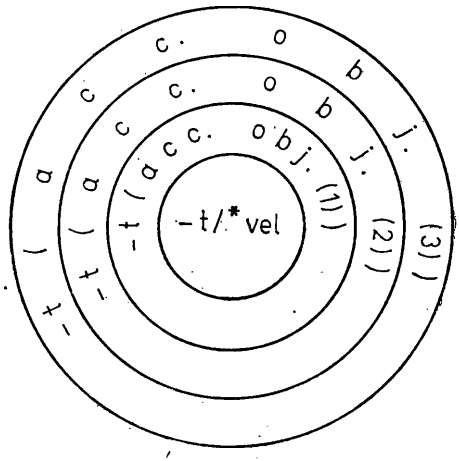

Ebben az ábrázolási módban, úgy tűnik, a tárgy egyes rétegei egymáson kívül helyezkednek el. Valójában — az azonos kategórián belül a megszüntetve-fenntart elve alapján — a tárgy belső struktúrája így ábrázolható:

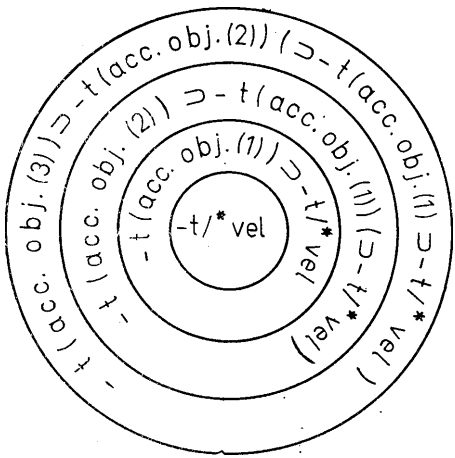

A szerves rendszeren belül az acc. obj. (1) magába zárja a *-t/*vel*-t:

acc. obj. (1) ⊃ *-t/*vel*

de megfordítva nem;
az acc. obj. (2) magába zárja az acc. obj. (1)-et (illetőleg ezen át a *-t/*vel*-t):

acc. obj. (2) ⊃ acc. obj. (1) (⊃ *-t/*vel*)

de megfordítva nem, stb. Nem állíthatom tehát azt, hogy pl. az acc. obj. (1) fokán az accusativus értelmezhető úgy is, mint *-t/*vel*, és úgy is, mint acc. obj. (1); a két funkció nem állítható egy síkra.

A fentebb ábrázolt szerves rendszerben a mind általánosabb sorok és esetek egy differenciálódási folyamat során állnak elő. Ez az általánosuló folyamat végül is beletorkollik egy olyan rétegbe, ahol a szerves rendszerben kibomló különbségek kiegyenlítődnek; a rendszer legáltalánosabb, homoszintaktikai rétege áll elő.

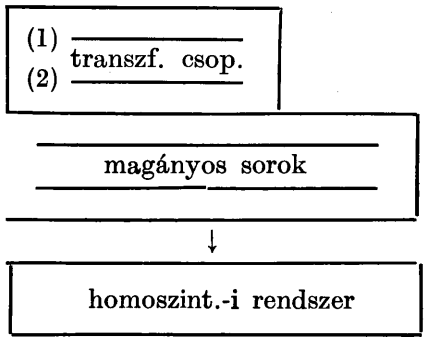

Láttuk azt is (5.2), hogy bármely mondat formája egyidejűleg két aspektusból szemlélhető:

mint a szerves rendszer egy sora; pl. *keni + zsírral + a kenyeret* — egy másik megfelelő sorral váltakozva: *keni + a zsírt + a kenyérre* — a transzformációs csoport egy sora;
és mint homoszintaktikai alakulat; pl. *keni + zsírral + a kenyeret* közvetlenül nem különbözik attól, hogy *keni + késsel + a zsírt.*

Ami annyit jelent: a két ellentett irányú mozgásban

szerves rendszer → homoszintaktikai rendszer
homoszintaktikai rendszer → szerves rendszer

bármely forma egyidejűleg vesz részt. Illetőleg bármely formának van egy belső struktúrája, amelynek két rétege van: szerves és homoszintaktikai.

A formák fejlődő folyamatában tehát bizonyos határon belül érvényesül az elv: a sor magába zárja az előző sort, a két sor minőségileg két különböző, fel nem cserélhető szintet képvisel. Másfelől: ez a folyamat elér egy pontra, ahol minőségileg két szint különül el határozottan; és ahol bármely forma az

önvált minőségek dialektikus egységeként értelmezhető. A különbség azonban a két minőség között olyan lényeges, hogy a homoszintaktikai szint szempontjából a szerves rendszer bármely sora (a szerves rendszer a maga határain belül különböző minőségű sorokat tartalmaz) *általában* mint *szerves* sor opponálódik a homoszintaktikaival szemben. Az elmondottakból következik: a megszüntetve-fenntart elve alapján — bizonyos határokon belül — a minőségi változások egy sora következik be, míg végre a fejlődésben az elkülönülő minőségek dialektikus egysége létrejön. A szerves rendszeren belül létrejött minőségi fokozatok (ugrások) bizonyos értelemben egy azonos minőség határain belüli mennyiségi felhalmozódást képeznek, míg az elkülönülő minőségek dialektikus egysége egy *lényegileg* új minőségi mozzanat kialakulásával párhuzamosan következik be.

(7) A sorok szerves és mechanikus kapcsolatainak összefüggése (belső egysége, dialektikája)

(7.1) A transzformációs csoport soraihoz — amint láttuk (I.2. 2—3) — anorganikusan újabb elemek járulhatnak. Kérdés, a rendszer milyen relációin belül állnak elő az ilyen sorok.

A szerves rendszeren belül a tárgy a magányos sorokban abszolutizálódik — egy specializálódási folyamat során. Az abszolutizálódás részben *szintaktikai*, pl.:

$$\begin{bmatrix} \textit{köt}\ (\text{jel}_1) + \text{-----} + \text{----------} \\ \textit{köt}\ (\text{jel}_1) + \text{-----} + \text{----------} \end{bmatrix}$$
$$\downarrow$$
$$[\textit{le-köti}\ (\text{jel}_2) + \text{-----} + \textit{a beteget}\ (+\ \cdot\cdot\cdot)]$$

Ha ki is tesszük: *szíjjal*, ez az eszközhatározó a *leköti* (jel_2)-höz — és a vele szerkesztett mondathoz — képest külsődlegessé válik. Sőt: amint láttuk, a *leköti* + *a beteget* lokálissal való kiegészülése is akcidentális. Az abszolutizálódás részben *memoriális:* pl. a tárgy nem váltakozik eszközhatározóval, stb.

Vagyis: a szerves rendszeren belül — a magányos sorokban — lazul meg a tárgy, eszközhatározó, dativus, localis viszonya. És — minden bizonnyal — ez a meglazulás teszi lehetővé, hogy *utólag* a transzformációs csoport sorai lazán egy eszközhatározóval, dativusszal, lokálisszal egészüljenek ki.

$$\begin{bmatrix} \text{I} + \text{F}_1(\text{-}t/{*}\textit{vel}) + \text{F}_2(\text{loc.}) \\ \text{I} + \text{F}_1(\text{-}\textit{vel}) \quad + \text{F}_2(\text{-}t) \end{bmatrix} + \text{F}_3(\text{-}\textit{vel},\ \text{loc. stb.})_{\text{anorg.}}$$
$$\downarrow$$
$$\boxed{\begin{array}{l} [\text{I} + \underline{\text{F}_1(\text{-}\textit{vel})} + \text{F}_2(\text{-}t)] \\ [\text{I} + \ldots\ldots + \text{F}_2(\text{-}t) \quad \underline{+ \text{F}_3(\text{loc.})}] \\ \quad \vdots \end{array}}$$

Az I(jel$_3$)-mal szerkesztett sorok hasonlóképpen hatnak vissza az I(jel$_1$)-gyel, ill. I(jel$_2$)-vel szerkesztett sorokra:

$$\left[\begin{array}{lll} \mathrm{I(jel_1)} + \mathrm{F_1}(\textit{-t/*vel}) & + \mathrm{F_2(loc.)} \\ \mathrm{I(jel_1)} + \mathrm{F_1}(\textit{-vel}) & + \mathrm{F_2}(\textit{-t}) \end{array}\right] + \mathrm{F_3}(\textit{-vel}, \text{loc. stb.})_{\text{anorg.}}$$

$$\downarrow$$

$$\begin{array}{l} [\mathrm{I(jel_2)} + \mathrm{F_1}(\textit{-vel}) \quad + \mathrm{F_2}(\textit{-t}) \quad] \\ [\mathrm{I(jel_2)} + \ldots\ldots\ldots\ldots + \mathrm{F_2}(\textit{-t}) \quad + \mathrm{F_3(loc.)}] \\ \quad\vdots \end{array}$$

$$\downarrow$$

$$\begin{array}{l} [\mathrm{I(jel_3)} + \ldots\ldots\ldots\ldots + \mathrm{F_2}(\textit{-t})\,(= \mathrm{M})(\,+ \mathrm{F_3}\,(\mathrm{loc.}))\ ] \\ [\mathrm{I(jel_3)} + \ldots\ldots\ldots\ldots + \mathrm{F_2}(\textit{-t}) \qquad + \mathrm{F_3}\,(\mathrm{loc.})\,(= \mathrm{M})\,] \\ \qquad\qquad\qquad\qquad\qquad\qquad\qquad\qquad \textit{/arra, hogy}\ \mathrm{M} \\ [\mathrm{I(jel_3)} + \mathrm{F_1}(\textit{-vel})\,(= \mathrm{M}) + \mathrm{F_2}(\textit{-t})] \\ \quad\vdots \end{array}$$

Vagyis az I(jel$_1$)-gyel, ill. I(jel$_2$)-vel szerkesztett mondatok is több mondat kombinációjának az alapját képezhetik (matrix mondat). Pl.:

{[köt(jel$_1$) + pórázt + a kutyára] + hogy el ne szaladjon}

ill.

{[oda-köti (jel$_2$) + ... + a kutyát + a kerítéshez] + hogy el ne kóboroljon }

Tehát a szerves rendszer nemcsak lineárisan halad előre az elvonatkoztató folyamat keretében és terjed ki a valóság mind szélesebb összefüggéseire. A szerves rendszer, ha elér — a fejlődésben — egy meghatározott pontra, erről a pontról visszahat a rendszer korábbi szakaszára. A rendszer korábbi sorai a maguk módján, *mechanikusan* követik a szerves, fejlődő rendszerben bekövetkezett változásokat.

(7.2) A szerves és mechanikus kapcsolatának van egy fordított formája is. Láttuk, a magányos sor a transzformációs csoport valamelyik tárgyi viszonyának az abszolutizálódásából jön létre, pl.:

$$\left[\begin{array}{lll} \mathrm{I(jel_1)} + \mathrm{F_1}(\textit{-t/*vel}) & + \mathrm{F_2(loc.)} \\ \mathrm{I(jel_1)} + \mathrm{F_1}(\textit{-vel}) & + \mathrm{F_2}(\textit{-t}) \end{array}\right]$$

$$\downarrow$$

$$[\mathrm{I(jel_2)} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F_2}(\textit{-t}) \quad]$$

Az utóbbi sor akcidentálisan kiegészülhet egy újabb elemmel, pl.:

$$[\mathrm{I(jel_2)} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F_2}(\text{-}t) + \mathrm{F_3(loc.)}]$$

Főként az F_3(loc.) mint új mozzanat újabb aspektusba helyezheti az eredetileg — a transzformációs csoport keretei között — tükrözött tényállást; egy új jelentés (tényállás) áll elő. Viszont az új jelentés nem feltétlen szakad el végérvényesen a transzformációs csoport soraitól; az előző szintről az eszközhatározót megtűri:

$$\begin{bmatrix} \mathrm{I(jel_1)} + \mathrm{F_1}(\text{-}t/{*}vel) + \mathrm{F_2(loc.)} \\ \mathrm{I(jel_1)} + \mathrm{F_1}(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F_2}(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$[\mathrm{I(jel_2)} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F_2}(\text{-}t) \quad (+ \mathrm{F_3(loc.)})]$$

$$[\mathrm{I(jel_2)} + \mathrm{F_1}(\text{-}vel) \quad + \mathrm{F_2}(\text{-}t) \quad (+\mathrm{F_3(loc.)})]$$

Vagyis az új minőségű szintbe — mechanikusan — a korábbi szint egy eleme beszüremlik.

A vizsgált esetek (7.1—2) már bizonyos törvényét adják a *nem szükségszerű* elemek jelenlétének a mondatban. A vizsgált esetek már a nem szükségszerű elemek jelenlétének törvényére utalnak a szerves (szükségszerű) kombinációkban.

(8) A szavak szematikai struktúrájának kettős aspektusa[5]

A szintaktikai és paradigmatikus strukturában uralkodó kettős aspektus megfigyelhető a szavak szemantikai strukturájában is. A transzformációs csoportokról a magányos sorokra való átmenet során — amint láttuk — az ige jelentése specializálódik. Ennek a specializálódásnak a során jönnek létre a denominális igék is, pl.:

$$\begin{bmatrix} \textit{ken} + \textit{zsírt} + \textit{a kenyérre} \\ \underbrace{\textit{keni} + \textit{zsírral}} + \textit{a kenyeret} \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$\left[\begin{bmatrix} \textit{zsíroz} \\ \textit{(be)sároz} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{bmatrix} + \mathrm{F}(\text{-}t) \quad \right]$$

[5] Zsilka János: A mondat szemantikai struktúrájának kettős aspektusa: Nyelvtudományi Közlemények LXXI. 2. 1969. 387—397.

A denominális képzéseken át a *ken* terjedelme nagy mértékben megnövekszik. Ezt a növekedést — a denominális változatokat *a*, *b*, *c* stb.-bel jelölve — az alábbiakban ábrázolhatnánk:

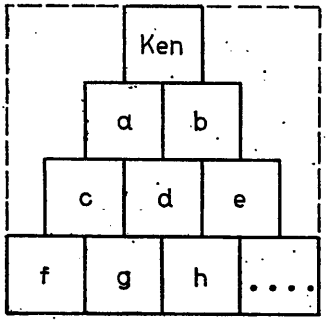

Ugyanakkor a denominális változatok a *ken* eredeti jelentését (jel_1) nem hagyják érintetlenül. Ugyanis ha a *zsíroz*, *(be)sároz* parafrázisát akarjuk megadni, akkor ismét a *ken*-hez folyamodunk: *ken* + *zsírt* stb. Ami annyit jelent, hogy nemcsak a *ken* (jel_1) felől vezet út a denominális változatok felé. Megfordítva is: a *ken* jelentését a *zsíroz*, *(be)sároz* stb.-ből vonom el; mintegy általánosítás eredményeként jutok vissza hozzá (jel_2). A *ken* (jel_2) általánosságának foka a specializálódás függvénye:

$$ken(jel_1) \rightarrow ken(jel_2): \; ken(jel_1) \rightarrow [a, b, c \text{ stb.}].$$

A *ken*(jel_1) — *a*, *b*, *c* stb. — *ken*(jel_2) struktúrájának belső mozgását az alábbiakban ábrázolhatnánk:

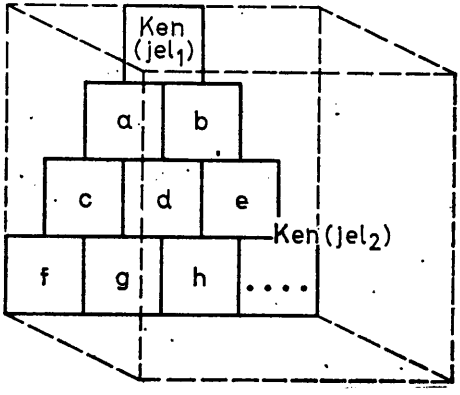

A *ken* struktúrája azonban még ennél is bonyolultabb. Nemcsak a *ken* denominalizálódik, hanem az igék egy egész tömege, pl.:

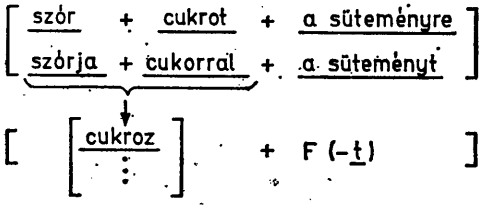

A denominális változatok — a speciálizálódás folyamatában — az I(jel_2) köréhez tartoznak; az I(jel_2) pedig az elvont, átvitt jelentések [I(jel_3)] kialakulásához vezet. A denominális *zsíroz*, *cukroz* általánosításaként is a szókészlet egy vagy több elemén belül egy új jelentés lép fel. Pl. a *tesz* eredeti konkrét jelentése (jel_1):

$$[tesz(jel_1) + vmit + vhová].$$

Ebből áll elő:

$$[(tesz(jel_2) + vmilyenné) + vmit]$$

A denominális igék kialakulásának és a *tesz* belső jelentésfejlődésének az összefüggéseit az alábbiakban fejezhetnénk ki:

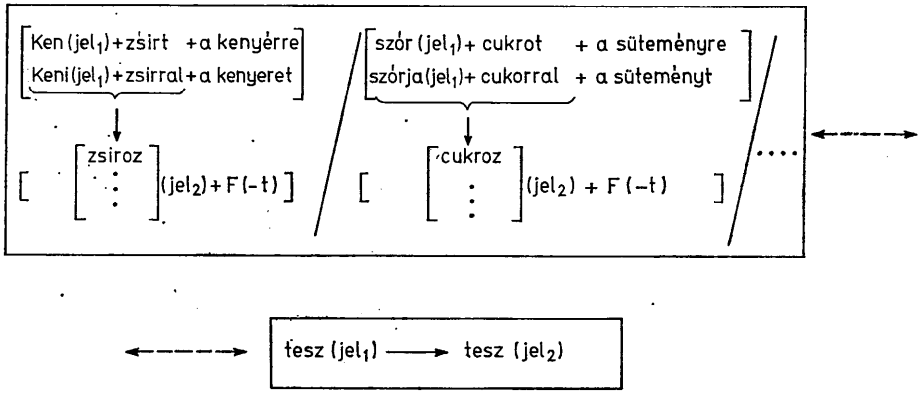

A *tesz*(jel_2) kialakulása pedig visszahat magára a *zsíroz*-ra, *cukroz*-ra, stb.-re. Ugyanis a *zsíroz* többé nemcsak a *ken*-ből vezethető le, a *cukroz* nemcsak a *szór*-ból, stb., hanem a *tesz* (jel_2)-ből is. Mégpedig:

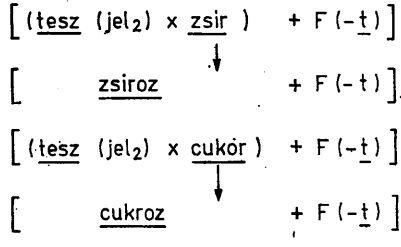

Vagyis pl. a *zsíroz* két oldalról vezethető le; kétféle összefüggés határán helyezkedik el:

$$(ken + zsírt) \rightarrow zsíroz \leftarrow (tesz(\text{jel}_2) \times zsír)$$

A *ken* — *tesz*(jel$_2$)-vel — integrált struktúráját így az alábbiakban ábrázolhatnánk:

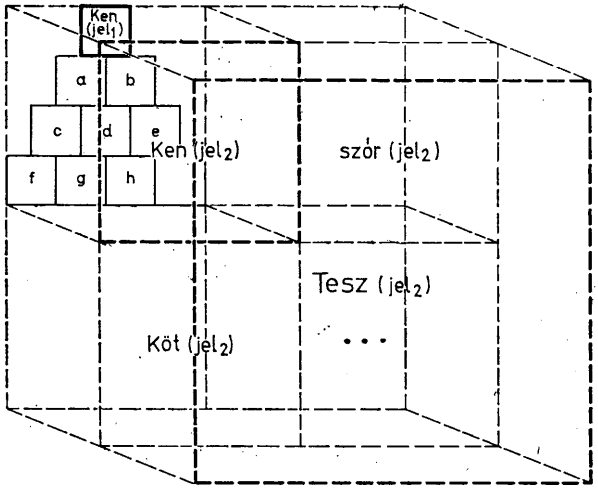

(9) A nyelv objektív és szubjektív formájának a dialektikája

A mondatformák — a fentiek értelmében — két szempontból is komplexek. Bármely forma egyszerre szemlélhető úgy mint a szerves rendszer egy sora, és úgy mint homoszintaktikai alakulat (II. 5.2). Ugyanakkor: a homoszintaktikai formák, amelyek egyfelől a szerves rendszer legfejlettebb alakulatai, másfelől a mondatokból közvetlenül elvonható formák (I. 3). Amiből következik: a rendszer elsajátítása a beszélőben — a közvetlenül elvonható formákból — a homoszintaktikai alakulatokkal indul meg. A beszélő — a homoszintaktikai formákban — először egy leegyszerűsített, mechanikus képet alakít ki a nyelvről. Majd — a homoszintaktikai formákból indulva ki — fokozatosan dolgozza ki a szerves rendszert, és jut vissza a homoszintaktikai formákhoz, de most már mint levezetett alakulatokhoz. A beszélőben így mintegy fordított úton alakul ki a nyelvi rendszer, mint ahogyan azt — az objektív működését kifejtve — ismertettük. Az objektíve működő nyelv legmélyén (= szerves rendszer) egy konkrét → általános áramlást kell feltennünk. A beszélő — ezzel szemben — mintegy fordított irányból

$$\text{általános} \rightarrow (\text{konkrét} \rightarrow \text{általános})$$

halad a rendszer kialakításában:

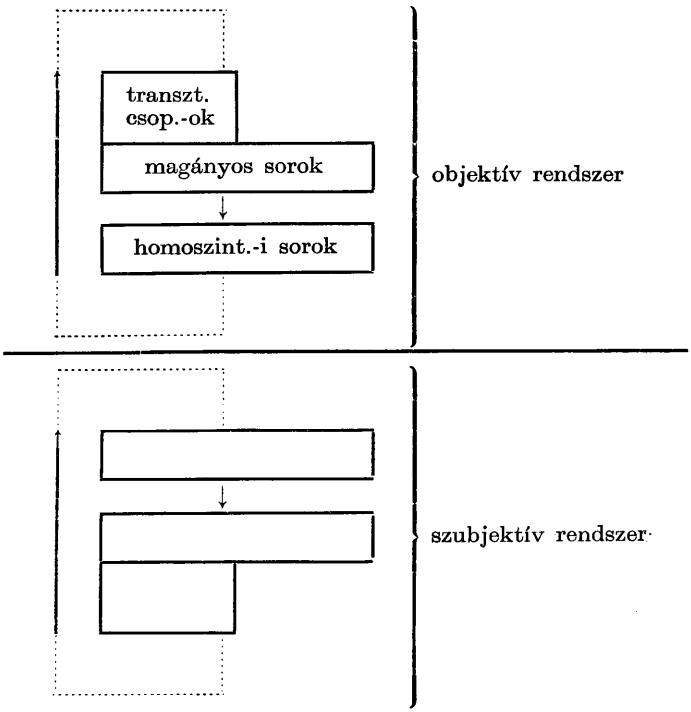

Ezért szükséges különbséget tenni az objektíve működő nyelv mozgásfolyamata, és annak a beszélőben való tükröződése között. A nyelv objektív és szubjektív formájának a különbségében a nyelvi rendszer sajátos belső ellentéte és egysége egy újabb oldalról nyilvánul meg.

Az objektív—szubjektív aspektus megkülönböztetése lényeges az esetek és a szemantikai struktúrák működésének a megértésében is.

(10) A kutatás dialektikájának a kutatott tárgy dialektikájával való összefüggése

(10.1) A szintaxis két aspektusa.

A hagyományos szintaxisra egy bizonyos izoláló szemlélet volt jellemző. Tárgyának a mondatból mesterségesen elvont elemi viszonyokat (szintagmákat) tekintette. A szintagmákat, lévén, hogy a valóságos létezési keretük a mondat, ilyen módon *megérteni* nem lehet. Ez megfelelőképpen ki is derült abból, ahogyan a mondatokat kezelték. A mondatok — a szintagmatikus szemlélet számára — nem is képezhetik tudományos vizsgálódás tárgyát.

A generatív grammatika a mondatot állította a vizsgálódás középpontjába. A generatív grammatika szerint:[6] vannak elemi mondatok és transzformációval levezetett mondatok; az elemi mondatok alkotják a nyelv magvát. Valójában azonban ezzel a helyzet lényegében nem változott meg. Ugyanis a generatív grammatika az elemi mondatokat — az üres általános mondat kategóriájából, illetőleg annak szimbólumából [S(entence)] indulva ki — a már

[6] N. Chomsky: Syntactic Structures, The Hague 1957. — N. Chomsky: Aspects of the Theory of Syntax, Massachusetts 1965.

ismert izoláló eljárással megállapított szintagmákból egy azonos, mechanikus, deduktív eljárás során vezeti le. Az ún. egyszerű bővített mondatok a *nyelvi magban* mozdulatlanul állnak egymás mellett; egy statikus, mechanikus rendszert alkotnak. A generatív grammatika két kérdésre nem tud választ adni:

(1) Milyen szükségszerűséggel állnak az egyes elemek (a mondatalkotó viszonyok) egymás mellett az egyes mondatokban.

(2) Milyen szükségszerűséggel vezethetők le az egyes mondatok egymásból.

Vagy egy más oldalról így fogalmazhatjuk meg a helyzetet: a generatív grammatika az üres S-ből kiindulva — az izoláló jellegű szintagmákkal — önkényes jellegű mondatokat vezet le. A levezetések eredményei sohasem segítik elő a S valóságos struktúrájának a megértését. A generatív grammatika keretei között nem vezet út az üres általános S-ből levezetett konkrét mondatoktól vissza az S felé; az üres általános S és a konkrét mondatok között mindig egy szakadék tátong.

A helyzeten természetesen csak egy olyan jelenségcsoport megtalálása segíthet, ahol valahogyan sikerül a szintagmák és a mondatformák kölcsönös feltételezettségét kimutatni; ahol sikerül ennek a feltételezettségnek egy mélyebb értelmét feltárni. Ezen a jelenségcsoporton át rés nyílhat általában a szintagmák és mondatformák belső kapcsolatának a megértésére; ez a csoport arkhimédészi pontként szolgálhat, amelyen át az egész nyelvtudományt pillanatnyi helyzetéből kimozdíthatjuk.

A fentebb ismertetett rendszer kiindulópontja a transzformációs csoportok bizonyos összefüggéseinek a megfejtése volt. A transzformációs csoportok — — szemmel láthatóan — zárt rendszerek a nyelvben; elemzésük több lényeges tényre hívta fel a figyelmet. Így a leglényegesebb tény: a tárgy, amelyet Z. Harris[7] megbonthatatlan, elemi viszonynak tekintett, megbontható. A másik tény: a közfelfogással ellentétben világos: a tárgy a transzformációs csoportban nem *egy* igének és *egy* főnévnek a szoros kapcsolatát jelzi; a tárgy a háromtagú szintaktikai szerkezetekkel függ össze. A két tény pedig szorosan összefügg egymással. Ugyanis az elemi viszony (a tárgy) egy localisból levezethető:

$$\begin{array}{l} [\mathrm{I} \text{ ---------- } \mathrm{F(loc.)}] \\ \qquad\qquad\qquad\quad \downarrow \\ [\mathrm{I} \text{ ---------- } \mathrm{F}(\text{-}t) \quad] \end{array}$$

De az I — F(loc.) csak akkor alakítható át I — F(-*t*)-vé, ha a kérdéses I — F(loc.) egy három-tagú szerkezet tagja. Vagyis:

$$\begin{bmatrix} \mathrm{I} + \mathrm{F}_1(\text{-}t/{*}vel) + \mathrm{F}_2(\mathrm{loc.}) \\ \qquad\qquad\qquad\qquad\quad \downarrow \\ \mathrm{I} + \ldots\ldots\ldots + \mathrm{F}_2(\text{-}t) \end{bmatrix}$$

Ez annyit jelent: az ún. *elemi viszony* megbontható; de csak akkor, ha az elemi viszonyt egy átfogóbb szintaktikai szerkezet részévé tesszük meg. Vagyis a

[7] Z. S. Harris: Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure: Language XXXIII. 1957. 283—341.

nyelvnek van egy olyan szférája, amelybe behatolni csak az elemzés és szintézis egyidejű eljárásával lehet. A nyelvnek ez a szférája: a szerves összefüggések.

A továbbiakban kiderült: az ún. elemi viszonyok értékelése az egész nyelvi rendszer szempontjából meghatározó. Az elemi viszonyok megbontásával lépésről lépésre a tárgyas mondatformák egész rendszere mint szerves rendszer értelmezhető. A rendszeren belül pedig — amint láttuk — egy induktív és egy deduktív jellegű mozgásfolyamat belsőleg hatja át egymást.

(10.2) Mozgás és állapot a nyelvben[8].

A történeti nyelvészet abból indult ki: a nyelvi állapot mozdulatlan; az állapot elemek összefüggéstelen halmaza. Az állapot elemei csak akkor érthetők meg, ha történetileg levezetjük őket. A század végén Paul a változás törvényeit vizsgálva az ún. analógiás elméletet dolgozta ki.[9] Az analógiás elmélet szerint az elemek különböző asszociációs csoportokat alkotnak. A változás lényege: valamely elem egy bizonyos analógiás csoporttól izolálódik (Isolierung) és egy másik analógiás csoportba lép át (neue Gruppierung). Így a változás olyan mechanikus formáit sikerült megállapítani, amelyek mindig, mindenütt azonosak. És ebből adódott a kérdés: miért azonosak mindenütt, minden időben a változás formái. A válasz pedig: a nyelv pszichikai ingereszköz; a psyché törvényei változatlanok.

Saussure[10] a század elején már a következő felismerésre jut: ha a nyelv — mint egy társadalmi eredetű és érvényű rendszer — objektíven a beszélők tudatában létezik, és abban nincs semmi történeti, a nyelvet — úgy, ahogy létezik — történetileg megérteni nem lehet. A nyelv (mint állapot) mozdulatlan. A nyelv — szerinte — csak mint az elemek rendszere érthető meg; ami annyit jelent: a rendszer nem utólag épül fel az eleve adott elemekből; az elemek csak mint a rendszer elemei léteznek. (Az egyes állapotok kialakulása történetileg nem is érthető meg. A történeti folyamatok legfeljebb előidézik az állapot megváltozását, de annak okát adni nem tudják.)

A történeti nyelvészet felfogása és Saussure koncepciója — az első pillanatban — egymás ellentéte; mereven kizárják egymást. Valójában ami a koncepció alapját illeti: az állapot mozdulatlan; ami volt, az nincs többé — a két koncepcióban azonos. Saussure csak arra utal, hogy a feltételezés, következtetés: hogy ti. az állapot a változásból megismerhető — az alapállítással ellentétben van. De ilyen körülmények között éppen a következtetés elutasítása arra utal, hogy az alaptétel mellett kitart. És éppen az alaptétel elfogadásával *nem* lép túl a múlt századi koncepción; a múlt századi historizmus keretei között marad. Pedig éppen ennek a cáfolata, hogy ti. az állapot nem mozdulatlan, fog elvezetni most már a saussure-i állítás tagadásához, és fog visszavezetni — egy magasabb fokon — a múlt századi historizmus igazságához, hogy ti. az állapot a változás alapján érthető meg.

A transzformációs összefüggések feltárásával nyivánvalóvá vált, hogy az állapot nem mozdulatlan. Az állapot levezetésekkel van teli; az állapot maga nem más, mint bizonyos mozgásformák összessége. Ez természetesen maga után vonja a másik kérdést: miben van az állapot mozgásformáinak a lényege; mik ezek a mozgásformák. A válasz pedig — a fentiek értelmében: történeti

[8] Zsilka János: Mozgás és állapot viszonya a nyelvben: Nyelvtudományi Közlemények LXX. 2. 1968. 409—426.

[9] H. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, 3. kiad., Halle 1898. Kap. V. Analogie.

[10] F. de Saussure: Cours de linguistique générale, Paris 1931.

folyamatok reprodukálódásai; azoknak a történeti folyamatoknak az újból és újból való megismétlődései, amelyek során az állapot kialakult. Vagyis a történeti és a leíró nyelvészet eredeti ellentéte megszűnik. Az állapot maga valóban csak történetileg érthető meg, de ez a történet nem az állapoton kívül van (ami — az állapot — mozdulatlan), hanem az állapot belső mozgásában működik.

(10.3) A paradigmák problémája.

A hagyományos grammatikának két része van. Az ún. morfológiában a szavak alakrendszerét állapítja meg. A szintaxisban pedig a — morfológiában megállapított — szóalakok jelentését funkcióit szemantikailag írja le — szintagmatikus alapon. Pl. a latin grammatikák a morfológiában megállapítják, hogy van egy accusativus; a szintaxisban pedig — szintagmatikus alapon — ennek az accusativusnak a különböző jelentéseit, funkcióit írják le:

-*m*(acc.) ——acc. localis
——acc. internus
——acc. objectivus
——stb.

A grammatikáknak ez a gyakorlata lényegében a múlt századig érvényesült, sőt századunkban is érvényben van.

A múlt században Th. Rumpel[11] újszerű módon a mondat (tehát nem a szintagmák) alapján határozza meg az egyes esetek funkcióit. És arra a következtetésre jut, hogy *szintaktikailag* pl. csak egyféle accusativus van. Ha úgy érezzük, hogy az accusativusok jelentése (funkciója) különböző, az csak a szavak szemantikai tartalmából fakad; a különbségek szintaktikai szempontból nem relevánsak. Az első pillanatban a hagyományos felfogás és Rumpel felfogása mint két ellentétes koncepció mereven kizárja egymást.

A fentebbi elemzések pedig — nevezetesen a szerves rendszer — először, úgy látszik, a hagyományos felfogást helyezi vissza jogaiba. Kiderül: az esetek hagyományos, szemantikai alapon tett különbségei formálisan is igazolhatók. (Pl. a belső tárgy eszközhatározóval váltakozik, az acc. obj. nem, stb.) A rendszer mélyrehatóbb elemzése azonban arra utal, hogy a nyelvi rendszernek valóban van egy olyan szférája, ahol a szerves rendszer különbségei eltűnnek; az esetek különböző funkciói szintaktikailag egy azonos funkcióban egyenlítődnek ki, általánosulnak. Ez a szféra a rendszer homoszintaktikai szintje. A szerves és homoszintaktikai szint pedig elválaszthatatlanul összetartozik.

Az elmondottak arra utalnak, hogy a hagyományos, illetőleg rumpeli felfogás a nyelvi rendszernek csak egyik, illetőleg másik oldalát világítja meg; a két — látszólag egymást kizáró — felfogás egyidejűleg van érvényben. Vagyis mind a két felfogás egyidejűleg igaz, de egy mélyebb értelemben, mint ahogy gondolták. És az egyik felfogás a nyelv működésének megértésében — kölcsönösen — éppen a másik, ellenkező felfogás szerepének az elfogadásával, megértésével válik teljessé.

[11] Th. Rumpel: Die Casuslehre in besonderer Beziehung auf die griechische Sprache, Halle 1845.

(10.4) A szintaxis és paradigmatan viszonya.

Az egész grammatika történetében — amint láttuk — uralkodó az a felfogás, hogy a szóelemeknek csak egy statikus, logikai jellegű osztályozása lehetséges. Ilyen osztályoknak tekinthetők pl. a főnévi paradigmák. A szóelemek mozdulatlanok; csak a szintaktikai kapcsolatokban kerülnek összefüggések közé, telnek meg mozgással.

Ezt a felfogást Tesnière,[12] a francia strukturalizmus jelentős képviselője fogalmazta meg legvilágosabban. Ennek az elméletnek a gyakorlati alapját pedig — mint említettük — a szintagmatikus szemléletű szintaxis képezte. A grammatika történetében az új mozzanat: olyan szintaxis megalkotására való törekvés, amelynek a középpontjában a mondat, és nem a szintagma áll. Ennek a törekvésnek az érvényesülésével párhuzamosan azonban (az amerikai nyelvészetben) az elemek (esetek) problémája teljesen kiszorult az érdeklődés középpontjából.

A fentebb ismertetett, ún. szerves elmélet — irányában — az utóbbi törekvéssel esik egybe: a mondatformák rendszerét kutatja. Ugyanakkor azonban a mondatformákat egymásból levezetve egyúttal a mondatformákat alkotó elemeknek mint elemeknek a rendszerét is megállapítja. Következtetése: a paradigmák nem statikus rendszerek. Nem igaz az, hogy az elemek a szintaktikai sorokban telnek meg mozgással; megfordítva; az elemek belső mozgása teszi lehetővé a szintaktikai sorokat. Az elemek tana pedig (— amely a hagyományos grammatika kizárólagos tárgya), mint a nyelv legnagyobb hatósugarú szabályainak tana, ismét a kutatás végső céljává lesz.

Ilyeténképpen az elemek hagyományos paradigmatikus tana és az újabb szintaktikai kutatások eredményeikben összeesnek.

(10.5) A szemantikai kutatások iránya.

A szemantikában az ókortól kezdve érvényesül egy törekvés: elvontabb jelentéseket konkrétebb, érzékletesebb jelentésekből levezetni.

A modern strukturális szemantika a strukturális grammatika analógiájára jár el. Feltételezi: a lexikonnak van egy ún. mély rétege, amely a legegyszerűbb jelentéseket foglalja magában. (A lexikonnak ez a komponense nem fogja tartalmazni pl. azt, hogy *zsíroz*.) A mély réteg elemeiből transzformációs eljárással deduktíve vezetik le a bonyolultabb jelentéseket. (Pl. a *zsíroz*-t a *zsír* és egy ún. operátor segítségével deduktíve vezetik le: *zsír* × *tesz (vmilyenné)*).

A fentebbi elemzések (8) arra utalnak, hogy a nyelv szemantikai rendszerében is két ellentett irányú mozgás

konkrét → általános

általános → konkrét

egyidejűleg feltételezi egymást.

[12] Z. Tesnière: Élémentes de Syntax Structurale, 2°, Paris 1966.